ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 98, Kasım 2019, s. 198-216

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.36782>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
8.08.2019

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
29.11.2019

Arş. Gör. Şule GEDİKLİ

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü
sule.gedikli@hbv.edu.tr

HIRİSTİYAN SANATINDA TÖVBekarlığın Simgesi: Mecdelli Meryem¹

Öz

Marta ve Lazarus'un kız kardeşi olan Mecdelli Meryem kendini dünyevi zevklere adayıp günahkâr olarak anılmaya başlayan bir kadinken, İsa'yı dinleyerek ve ruhunu arındırarak namuslu bir hayat sürdürmeye başlamıştır. Dolayısıyla Hristiyan sanatında günahkârlık ve tövbekarlık onun kimliğini belirleyen iki önemli niteliktir. Yuhanna İncil'ine göre İsa'nın çarmıha gerilişinde yanında bulunan Mecdelli Meryem, dirilişinde de ilk görüldüğü kişi olarak öne çıkmıştır. Tasvirlerde Mecdelli Meryem'in atribüleri olarak yağ kabı ve uçuşan sarı saçları görmek kaçınılmazdır. Bu çalışmada, öncelikle Mecdelli Meryem'in hayatı kanonik İncil ve onun hakkında yazılmış efsaneler ışığında incelenmiştir ve daha sonra onun hayatına ait her bir bölüm Avrupa resim sanatından farklı dönemlere ait örneklerle desteklenmiştir.

Anahtar kelimeler: İkonografi, Lazarus, Mecdelli Meryem, Marta, Yağ Kabı.

¹ Bu çalışma 4-6.4.2019 tarihinde Gaziantep Üniversitesi'nde düzenlenen "3. Uluslararası Sanat ve Estetik Sempozyumunda" sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

SYMBOL OF PENITENT IN CHRISTIAN ART: MARY MAGDALENE

Abstract

Mary Magdalene, who is the daughter of Martha and Lazarus, as a woman began to be called a sinner devoted himself to worldly pleasures, began to pursue an honorable life by listening to Jesus. Therefore, in Christian art, sinfulness and penitent are two important qualities that determine its identity. With respect to the Gospel of John, Mary Magdalene, who stood beside Jesus in the crucifixion, came to the fore the first time in her resurrection. It is invetiabla to see a jar or vase of ointment and flowing, long hair as depiction of Mary Magdalene. In this study, the life of Mary Magdalene was examined within the light of canonical Bible and the legends written about her and then each section of her life is supported by examples from different periods of European painting art.

Keywords: Iconography, Jar of Ointment, Lazarus of Bethany, Mary Magdalene, Martha.

1. Mecdelli Meryem'in Hayatı

Ortaçağdan itibaren Hıristiyan sanatında tövbekarlığın simgesi olan Mecdelli Meryem'in hayatı 1293 yılında Jacobus de Voragine'nin kaleme aldığı Altın Efsane'de anlatılmaktadır. Altın Efsane'ye göre babası Syrus, annesi Eucharía olan Mecdelli Meryem'in ailesi soylu bir sülaleden gelmektedir. Kız kardeşi Marta ve erkek kardeşi Lazarus'tur. Ailesi, Kudüs'e yakın Taberiye (Genezareth) gölü civarındaki Mecdelli kasabasının ve Kudüs'ün büyük bir kısmına sahiptir. Babanın ölümünden sonra bu geniş mal varlığı üç kardeş arasında bölüştürülmüştür. Lazarus'a Kudüs, Marta'ya Beythani şehri ve Meryem'e ise Mecdell kasabası verilmiştir ki Mecdelli soyadı da buradan gelmektedir. Güzel ve zengin Meryem kendini dünya zevklerine ve lükse vermiştir. Bu nedenle de «günahkar» olarak anılmaya başlanmıştır (Voragine, 1994, 355-356). Daha sonra İsa'yı dinleyen ve ruhu arınan Mecdelli Meryem tövbe ederek dindar bir yaşam sürmeye başlar ve İsa'nın en sadık havarilerinden bir olarak yaşamına devam eder (Farmer, 1997: 338) (Cross, 1997, 1049) (Murray, 1996, 291) (Taylor, 2003, 97) (Livingstone, 1990, 326) İsa'nın takipçisi olduğu Matta İncil'inde (27:55-56) "*Celile'den İsa'nın ardından gelip O'na hizmet etmişlerdi. Aralarında Mecdelli Meryem, Yakup ve Yusuf'un annesi Meryem ve Zebedi oğullarının annesi de vardı*" ve Luka İncil'inde (8:2) "*Kötü ruhlardan ve hastalıklardan kurtulan bazı kadınlar, içinden yedi cin çıkmış olan Mecdelli denilen Meryem, Herodes'in kâhyası Kuza'nın karısı Yohanna, Suzanna ve daha birçokları İsa'yla birlikte dolaşıyordu*" ifadeleri ile açıkça belirtilmiştir. Mecdelli Meryem kendini zevke adarken, erkek kardeşi Lazarus orduya hizmet etmiştir. Martha ise erkek kardeşinin ve kız kardeşinin mülklerinin sorumluluğuyla ilgilenmiştir. Üçü de İsa'nın göğe yükselmesinden sonra tüm mal varlıklarını satarak havarilere bağışlamışlardır (Voragine, 1994, 356).

Batıda 8. Yüzyıldan itibaren kabul edilen bayramı 22 Temmuzda kutlanmaktadır. Tövbe eden günahkâr kadınların ve hayatını dine adanmış kişilerin, ayrıca Marsilya ve Provence bölgesinin koruyucu azizesidir (Farmer, 1997, 339) (Tükel, 1993, 526).

Portrelere baktığımızda Mecdelli Meryem'i uzun ve sarı saçlı, bazen yarın çıplak bazen de dünya zevklerine adanmışlığı gösteren zengin kıyafetlerle ve mücevherlerle görmekteyiz (Murray, 1996: 293). Geçmişte iffetsiz bir kadın olması yanı sıra İsa'ya olan sevgisini vurgulamak için genellikle kırmızı elbise için gösterilir (Taylor, 2003, 98). Mor giysiler tövbekarlığını ve yas tutuşunu, mavi de sadakatini simgeler (Tükel, 1993, 526). Donatello'nun (1455, Floransa) ahşap heykelinde (Resim: 1) ise diğerlerinden farklı olarak günahkâr Mecdelli Meryem çirkin, yırtık elbise içinde bitkin bir halde gösterilmiştir. Hafif açık ağzından eksik dişleri bile görülmektedir. Sanatçı Rönesans gerçekçiliği ile Meryem'in tövbe etmeden önceki yaşantısına atıfta bulunmuştur.

Mecdelli Meryem'in değişmez sembolü olan, İsa'nın ayaklarını yağladığı ikonografisine atıfta bulunan yağ kabı, ya elinde ya da ayaklarının önünde görülmektedir. Saçları genellikle uzun ve açık bir şekilde resmedilirken, bazen de vücudunu sarmış şekilde gösterilir. Renk olarak da sarı ya da kırmızı renkler hâkimdir (Taylor, 2003, 97) (Tiziano, 1532, Galleria Palatina) (Resim: 2) Portrelerde farklı şekillerde resmedilmiştir. İlki tövbe etmeden önceki haline gönderme yapar nitelikte zengin kıyafetler içinde, mücevherli ve eldivenli olarak gösterilmiştir. Devrilmiş mücevher kutusu, saçılmış mücevherler ayağının dibinde görülmektedir (Hall, 1974, 202). Caravaggio'nun (1596-1597, Galleria Doria Pamphilij Roma) (Resim: 3) *günahkâr Mecdelli Meryem* isimli eserinde zengin elbiseler ve abartılı takılarla tövbe etmeden önceki hayatına atıfta bulunulmuştur. Ayrıca vücut duruşu, alçak bir sandalye ile yere yakın oturuşu da onun işlediği günahlara karşı pişmanlığını göstermektedir (Hunt, 2012, 171). Tövbekâr halinde ise Mecdelli Meryem ya basit bir pelerin giymiştir ya da yarı çıplak vücudunu uzun sarı saçları ile kapatılmış olarak gösterilmiştir. Genellikle kafatası, yağ kabı hemen yanı başında durmaktadır. Kitap okurken gösterildiği tasvirler de vardır (Piero di Cosimo, 1500, Galleria Nazionale d'Arte Antica, Roma). Fransa'da Saint Baume'de inzivaya çekildiği efsanesinden dolayı mekân olarak mağara önünde otururken gösterilmektedir. El Greco'nun *günahkâr Meryem* (1578-1580, Worcester Art Museum, Worcester) isimli eserinde sarı uzun saçlı Mecdelli Meryem mağara önünde otururken tasvir edilmiştir (Resim: 4).

2. İncil'e göre Mecdelli Meryem

2.1. İsa Farisilerden Simun'un Evinde Akşam Yemeğinde

Bu olay Kanonik İncillerden Luka 7: 36-50, Yuhanna 12: 1-7, Matta 26: 6-12 ve Markos 14: 3-8'de anlatılmaktadır.

“Ferisiler'den biri İsa'yı yemeğe çağırdı. O da Ferisi'nin evine gidip sofraya oturdu. O sırada, kentte günahkâr olarak tanınan bir kadın, İsa'nın, Ferisi'nin evinde yemek yediğini öğrenince kaymaktaşından bir kap içinde güzel kokulu yağ getirdi. İsa'nın arkasında, ayaklarının dibinde durup ağlayarak, gözyaşlarıyla O'nun ayaklarını ıslatmaya başladı. Saçlarıyla ayaklarını sildi, öptü ve yağı üzerlerine sürdü. İsa'yı evine çağırmış olan Ferisi bunu görünce kendi kendine, “Bu adam peygamber olsaydı, kendisine dokunan bu kadının kim ve ne tür bir kadın olduğunu, günahkâr biri olduğunu anlardı” dedi. Sonra kadına bakarak Simun'a şunları söyledi: “Bu kadını görüyor musun? Ben senin evine geldim, ayaklarım için bana su vermedin. Bu kadın ise ayaklarımı gözyaşlarıyla ıslatıp saçlarıyla sildi. Sen beni öpmedin, ama bu kadın eve girdiğimden beri ayaklarımı öpüp duruyor. Sen başıma zeytinyağı sürmedin, ama bu kadın ayaklarıma güzel kokulu yağ sürdü. Bu nedenle sana şunu söyleyeyim, kendisinin çok olan günahları bağışlanmıştır. Çok sevgi göstermesinin nedeni budur. Oysa kendisine az bağışlanan, az sever.” Sonra kadına, “Günahların bağışlandı” dedi. İsa'yla birlikte sofrada oturanlar kendi

aralarında, “Kim bu adam? Günahları bile başıslıyor!” şeklinde konuşmaya başladılar. İsa ise kadına, “İmanın seni kurtardı, esenlikle git” dedi (Luka 7: 36-50)”, “İsa, Fısıh Bayramı’ndan altı gün önce, ölümden dirilttiği Lazar’ın bulunduğu Beytanya’ya geldi. Orada kendisi için bir ziyafet düzenlediler. Marta hizmet ediyordu. İsa’yla birlikte sofrada oturanlardan biri de Lazar’dı. Meryem, çok değerli saf hintsümbülü yağından yarım litre kadar getirerek İsa’nın ayaklarına sürdü ve saçlarıyla ayaklarını sildi. Ev yağın güzel kokusuyla doldu. Ama öğrencilerinden biri, İsa’ya sonradan ihanet eden Yahuda İskariot, “Bu yağ neden üç yüz dinara satılıp parası yoksullara verilmedi?” dedi. Bunu, yoksullarla ilgilendiği için değil, hırsız olduğu için söylüyordu. Ortak para kutusu ondaydı ve kutuya konulandan aşırıyordu. İsa, “Kadını rahat bırak” dedi. “Bunu benim gömüleceğim gün için saklasın (Yuhanna 12: 1-7)”, “İsa Beytanya’da cüzamlı Simun’un evindeyken, yanına bir kadın geldi. Kadın kaymaktaşıdan bir kap içinde çok değerli, güzel kokulu yağ getirmişti. İsa sofrada otururken, kadın yağı O’nun başına döktü. Öğrenciler bunu görünce kızdılar. “Nedir bu savurganlık?” dediler. “Bu yağ pahalıya satılabilir, parası yoksullara verilebilirdi.” Söylenenleri farkederek İsa, öğrencilerine, “Kadını neden üzüyorsunuz?” dedi. “Benim için güzel bir şey yaptı. Yoksullar her zaman aranızdadır, ama ben her zaman aranızda olmayacağım. Kadın bu güzel kokulu yağı, beni gömülmeye hazırlamak için bedenimin üzerine boşalttı (Matta 26: 6-12)”, “İsa Beytanya’da cüzamlı Simun’un evinde sofrada otururken yanına bir kadın geldi. Kadın kaymaktaşıdan bir kap içinde çok değerli, saf hintsümbülü yağı getirmişti. Kabı kırarak yağı O’nun başına döktü. Bazıları buna kızdılar; birbirlerine, “Bu yağ niçin böyle boş yere harcandı? Üç yüz dinardan fazlaya satılabilir, parası yoksullara verilebilirdi” diyerek kadını azarlamaya başladılar. “Kadını rahat bırakın” dedi İsa. “Neden üzüyorsunuz onu? Benim için güzel bir şey yaptı. Yoksullar her zaman aranızdadır, dilediğiniz anda onlara yardım edebilirsiniz; ama ben her zaman aranızda olmayacağım. Kadın elinden geleni yaptı, beni gömülmeye hazırlamak üzere daha şimdiden bedenimi yağladı. (Markos 14: 3-8)”.

Simun’un evinde İsa’nın ayaklarını yağlayan kadının adı yalnızca Yuhanna İncil’inde 12: 1-7) Meryem olarak geçmektedir. Luka’da (7: 36-50) *günahkâr kadın*, Matta (26: 6-12) ve Markos (14: 3-8) İncili’nde ise *kadın* olarak geçmektedir. Batı Sanatındaki örnekler baktığımızda Luka ve Yuhanna İncili’nde anlatıldığı gibi Mecdelli Meryem’in İsa’nın ayaklarını yağladığı (Giovanni da Milano, Rinuccini Şapeli, 1365) (Resim:5) ve saçlarıyla sildiği (Lucas Moser, Azize Mecdelli Meryem Kilisesi, Tiefenbronn, 1431) (Resim: 6), (Peter Paul Rubens, The Hermitage St Petersburg, 1618-1620) (Resim: 7) örnekler mevcuttur. Öte yandan Matta ve Markos İncili’nde bahsedildiği gibi kadının yağı İsa’nın başından döktüğüne ait örnek tespit edilememiştir.

Ortodoks kilisesi Marta’nın kızkardeşi, Bethanili Meryem ve Simonun evinde İsa’nın ayaklarını yağlayan günahkâr kadının aslında tek bir kadına atıfta bulunulduğu ve adının da Mecdelli Meryem olduğunu reddetmektedir. Dolayısıyla bu üç kişinin farklı kişiler olduğuna inanmaktadır. Aksine Katolik kilisesi bu üç kadının tek bir kişi olarak Mecdelli Meryem’i ifade ettiğini kabul eder. 591 yılında Papa Gregory bunu ilan etmiştir. Clairvaux Bernard ve diğer Sısteryen tarikatı üyeleri reddedene kadar yani 12. Yüzyıla kadar bu şekilde kabul görmeye devam etmiştir. Kilise babalarının da bu konuda kesin bir kararı yoktur. Ancak Matta İncili’nde “*Celile’den İsa’nın ardından gelip...*” ve Luka İncili’nde “*günahkâr olarak tanınan bir kadın*” ifadeleri Marta’nın kızkardeşi Bethanili Meryem’in ile İsa’nın ayaklarını yağlayan kişinin Mecdelli Meryem olduğu görüşünü desteklemektedir. Günümüzde ise Katolik kilisesi bu inancı reddetmektedir (Murray, 1996, 292) (Cross, 1997, 1049).

2.2. İsa Meryem ve Martha'nın Evinde

Bu olay yalnızca Luka İncili'nde anlatılmaktadır. “İsa, öğrencileriyle birlikte yola devam edip bir köye girdi. Marta adında bir kadın İsa'yı evinde konuk etti. Martha'nın Meryem adındaki kız kardeşi, Rab'bin ayakları dibine oturmuş O'nun konuşmasını dinliyordu. Marta ise işlerinin çokluğundan ötürü telaş içindeydi. İsa'nın yanına gelerek, “Ya Rab” dedi, “Kardeşimin beni hizmet işlerinde yalnız bırakmasına aldırıyor musun? Ona söyle de bana yardım etsin.” Rab ona şu karşılığı verdi: “Marta, Marta, sen çok şey için kaygılanıp telaşlanıyorsun. Oysa gerekli olan tek bir şey vardır. Meryem iyi olanı seçti ve bu kendisinden alınmayacak (Luka 10: 38-42)”. Batı sanatına ait örneklerde ikonografide bahsedildiği gibi Marta ev işleri ile meşgulken, Meryem İsa'nın ayaklarının dibinde oturmuş, onu dinlerken resmedilmiştir. (Tintoretto, Alte Pinakothek, 1570-1573), (Diego Velazquez, National Gallery of London, 1618), (Johannes Vermeer, National Galleries Scotland, 1654-1656) (Resim: 8. 9).

2.3. Lazarus'un Dirilişi

“Bethanya'dan Lazarus adlı bir adam hasta düşmüştü. Meryem ile kız kardeşi Marta da oradaydılar. Hasta Lazarus, Rab'be güzel kokulu yağ sürüp saçlarıyla O'nun ayaklarını silen kadındı. Hasta Lazarus ise Meryem'in kardeşiydi. İki kız kardeş İsa'ya, “Rab, sevdiğin kişi hasta” diye haber gönderdiler. İsa bunu işitince, “Bu hastalık ölümle sonuçlanmayacak; Tanrı'nın yüceliğine, Tanrı Oğlu'nun yüceltilmesine hizmet edecek” dedi. İsa Marta'yı, kız kardeşini ve Lazar'ı severdi. Bu nedenle, Lazar'ın hasta olduğunu duyunca bulunduğu yerde iki gün daha kaldıktan sonra öğrencilere, “Yahudiye'ye dönelim” dedi. Öğrenciler, “Rabbi” dediler, “Yahudi yetkililer demin seni taşlamaya kalkıştılar. Yine oraya mı gidiyorsun?” İsa şu karşılığı verdi: “Günün on iki saati yok mu? Gündüz yürüyen sendelemez. Çünkü bu dünyanın ışığını görür. Oysa gece yürüyen sendeler. Çünkü kendisinde ışık yoktur.” Bu sözleri söyledikten sonra, “Dostumuz Lazar uyudu” diye ekledi, “Onu uyandırmaya gidiyorum.” Öğrenciler, “Ya Rab” dediler, “Uyuduyorsa iyileşecektir.” İsa Lazar'ın ölümünden söz ediyordu, ama onlar olağan uykudan söz ettiğini sanmışlardı. Bunun üzerine İsa açıkça, “Lazar öldü” dedi. “İman edersiniz diye, orada bulunmadığıma sizin için seviniyorum. Şimdi onun yanına gidelim.” “İkiz” diye anılan Tomas öbür öğrencilere, “Biz de gidelim, O'nunla birlikte ölelim!” dedi. İsa Lazar'ı Diriltiyor. İsa Beytanya'ya yaklaşıncı Lazar'ın dört gündür mezarda olduğunu öğrendi. Beytanya, Yeruşalim'e on beş ok atımı kadar uzaklıktaydı. Birçok Yahudi, kardeşlerini yitiren Martha'yla Meryem'i avutmaya gelmişti. Marta İsa'nın geldiğini duyunca O'nu karşılamaya çıktı, Meryem ise evde kaldı. Marta İsa'ya, “Ya Rab” dedi, “Burada olsaydın, kardeşim ölmezdi. Şimdi bile, Tanrı'dan ne dilersen Tanrı'nın onu sana vereceğini biliyorum.” İsa, “Kardeşin dirilecektir” dedi. Marta, “Son gün, diriliş günü onun dirileceğini biliyorum” dedi. İsa ona, “Diriliş ve yaşam Ben'im” dedi. “Bana iman eden kişi ölse de yaşayacaktır. Yaşayan ve bana iman eden asla ölmeyecek. Buna iman ediyor musun?” Marta, “Evet, ya Rab” dedi. “Senin, dünyaya gelecek olan Tanrı'nın Oğlu Mesih olduğuna iman ettim.” Bunu söyledikten sonra gidip kız kardeşi Meryem'i gizlice çağırdı. “Öğretmen burada, seni çağırıyor” dedi. Meryem bunu işitince hemen kalkıp İsa'nın yanına gitti. İsa henüz köye varmamıştı, hâlâ Marta'nın kendisini karşıladığı yerdeydi. Meryem'le birlikte evde bulunan ve kendisini teselli eden Yahudiler, onun hızla kalkıp dışarı çıktığını gördüler. Ağlamak için mezara gittiğini sanarak onu izlediler. Meryem İsa'nın bulunduğu yere vardı. O'nu görünce ayaklarına kapanarak, “Ya Rab” dedi, “Burada olsaydın, kardeşim ölmezdi.” Meryem'in ve onunla gelen Yahudiler'in ağladığını gören İsa'nın içini hüznü kapladı, yüreği sızladı. “Onu nereye koydunuz?” diye sordu. O'na, “Ya Rab, gel gör” dediler. İsa ağladı. Yahudiler, “Bakın, onu ne kadar seviyormuş!”

dediler. Ama içlerinden bazıları, “Körün gözlerini açan bu kişi, Lazar’ın ölümünü de önleyemez miydi?” dediler. İsa yine derinden hüznlenerek mezara vardı. Mezar bir mağaraydı, girişinde de bir taş duruyordu. İsa, “Taşı çekin!” dedi. Ölenin kız kardeşi Marta, “Rab, o artık kokmuştur, öleli dört gün oldu” dedi. İsa ona, “Ben sana, ‘İman edersen Tanrı’nın yüceliğini göreceksin’ demedim mi?” dedi. Bunun üzerine taşı çektiler. İsa gözlerini gökyüzüne kaldırarak şöyle dedi: “Baba, beni işittiğin için sana şükrediyorum. Beni her zaman işittiğini biliyordum. Ama bunu, çevrede duran halk için, beni senin gönderdiğine iman etsinler diye söyledim.” Bunları söyledikten sonra yüksek sesle, “Lazar, dışarı çık!” diye bağırdı. Ölü, elleri ayakları sargılarla bağlı, yüzü peşkirle sarılmış olarak dışarı çıktı. İsa oradakilere, “Onu çözün, bırakın gitsin” dedi (Yuhanna 11: 1-44). ”

Meryem’in erkek kardeşi Lazarus’un hastalığı ve sonrasında yaşanan olaylar yalnızca Yuhanna İncili’nde bahsedilmektedir. Ayrıca Yuhanna İncili’nde Meryem’in daha önce Farisilerin Evinde İsa’nın ayaklarını yağlayan kadın olduğu açıkça vurgulanmıştır. Duccio di Buoninsegna’nın (Kimbell Art Museum, 1308-1311) ve Giotto’nun (Magdalen Şapeli, San Francesco Assisi, yaklaşık 1320) (Resim: 10) eserlerinde ikonografide bahsedildiği gibi mezar bir mağara şeklinde gösterilmiş ve girişinde duran taş İsa’nın emri ile iki kişi tarafından taşınırken resmedilmiştir. İsa’nın “Lazar dışarı çık” ifadesinde olduğu gibi mağaranın girişinde tüm vücudu sargılarla sarılmış şekilde beklemektedir. Duccio’nun eserinde Mecdelli Meryem ikonografide bahsedildiği gibi İsa’nın ayaklarının önüne kapanmış şekilde görülmektedir. Giotto’nun eserinde (Resim: 10) ise muhtemelen kız kardeşi Marta’da yanında bulunmaktadır. Giovanni da Milano’nun eserinde (Rinuccini Şapeli Floransa, 1365) ise ikonografinin aksine Lazarus mağaradan değil de mezardan çıkarken resmedilmiştir. Diğer örneklerin aksine Lazarus’un vücudu sargılarla sarılı değil de başını da örten bir kıyafetle gösterilmiştir. Dolayısıyla ikonografiye uygunluk söz konusu değildir. Mecdelli Meryem İsa’nın ayakları önünde değil de yanı başında durmaktadır. Rönesans dönemi örneklerinde mağara yerine günümüzdeki mezar kullanıldığı dikkat çekmektedir. (Albrecht Ouwater, Staatliche Museen Berlin, 1455) (Resim: 11)

2.4.Çarmıha Geriliş

Mecdelli Meryem’in adı İsa’nın çarmıha gerilişine şahit olan kadınlar arasında geçmektedir. Bunu da Matta 27: 55-56, Markos 15:40 ve Yuhanna 19:25 İncillerinde açıkça görebilmekteyiz.

“Orada, olup bitenleri uzaktan izleyen birçok kadın vardı. Bunlar, Celile’den İsa’nın ardından gelip O’na hizmet etmişlerdi. Aralarında Mecdelli Meryem, Yakup ile Yusuf’un annesi Meryem ve Zebedi oğullarının annesi de vardı (Matta 27: 55-56)”, “O olup bitenleri uzaktan izleyen bazı kadınlar da vardı. Aralarında Mecdelli Meryem, küçük Yakup ile Yose’nin annesi Meryem ve Salome bulunuyordu (Markos 15:40)”, “İsa’nın çarmıhının yanında ise annesi, teyzesi, Klopas’ın karısı Meryem ve Mecdelli Meryem duruyordu” (Yuhanna 19:25). ”

İsa’nın çarmıha gerilişi sahnelerinde Mecdelli Meryem ya İsa’nın ayakları önünde eğilmiş (Giotto, Arena Şapeli Padova, 1305) (Resim: 12) ya da çarmıha sarılmış (Simone Martini, Antwerp, 1333) (Resim: 13) ya da üzgün olarak yerde otururken (Matthias Grünewald, Unterlinden Museum Colmar, 1515) (Resim: 14) resmedilmiştir. Meryem çarmıhın önünde hep üzgün şekilde görülmektedir. Hatta Matthias Grünewald’ın Isenheim Altarında (Resim: 14) İsa’nın ölümünden duyduğu acı ile birlikte kendi günahlarından duyduğu pişmanlıkta sahneye yansıtılmıştır. İsa’dan af diler şekilde ellerini birleştirmiş dua ederken gösterilmiştir (Muray, 1996:293). Meryem’in atribüsü olan yağ kabı da hemen yanı başında dikkat çekmektedir. Çar-

mıhtan indiriliş sahnelerinde de Mecdelli Meryem karşımıza çıkmaktadır. Fra Angelico'nun (San Marco Museum, 1437-1440) (Resim: 15) eserinde İsa çarmıhtan indirilirken Mecdelli Meryem onun ayaklarını öperken gösterilmiştir (Murray, 1996, 293).

2.5. Mezara Konuluş

“Akşama doğru Yusuf adında zengin bir Aramatyalı geldi. O da İsa'nın bir öğrencisiydi. Pilatus'a gidip İsa'nın cesedini istedi. Pilatus da cesedin ona verilmesini buyurdu. Yusuf cesedi aldı, temiz keten beze sardı, kayaya oyduğunu yeni mezarına yatırdı. Mezarın girişine büyük bir taş yuvarlayıp oradan ayrıldı. Mecdelli Meryem ile öteki Meryem ise orada, mezarın karşısında oturuyorlardı (Matta 27: 57-61)”, “Yusuf keten bez satın aldı, cesedi çarmıhtan indirip beze sardı, kayaya oyulmuş bir mezara yatırarak mezarın girişine bir taş yuvarladı. Mecdelli Meryem ile Yose'nin annesi Meryem, İsa'nın nereye konulduğunu gördüler (Markos 15:46-47)”.

Matta ve Markos İncillerinden İsa'nın mezara yerleştirilmesinde Mecdelli Meryem'in yanı başında olduğunu öğrenmekteyiz. Taddeo Gaddi'nin eserinde (Capella di Bardi di Vernio Floransa, 1335-1340) (Resim: 16) mezara yerleştirilen İsa'nın yanı başında uzun sarı saçları ile Mecdelli Meryem karşımıza çıkmaktadır. Rogier van der Weyden'in eserinde (Galleria degli Uffizi Floransa, 1450) (Resim: 17) Matta İncili'nde anlatıldığı gibi temiz keten beze sarılı İsa, kayaya oydurulan mezara yerleştirilirken resmedilmiştir. Mecdelli Meryem ise hemen önünde diz çökmüş şekilde görülmektedir.

2.6. İsa'nın Dirilişi

“Şabat Günü'nü izleyen haftanın ilk günü, tan yeri ağarırken, Mecdelli Meryem ile öbür Meryem mezarı görmeye gittiler (Matta:28: 1)”, “Şabat Günü geçince, Mecdelli Meryem, Yakup'un annesi Meryem ve Salome gidip İsa'nın cesedine sürmek üzere baharat satın aldılar. (Markos 16: 1)”, “Kadınlar haftanın ilk günü, sabah çok erkenden, hazırlamış oldukları baharatı alıp mezara gittiler. Bunları elçilere anlatanlar, Mecdelli Meryem, Yohanna, Yakup'un annesi Meryem ve bunlarla birlikte bulunan öbür kadınlardı (Luka 24: 1-11)”, “Bundan sonra öğrenciler yine evlerine döndüler. Meryem ise mezarın başında durmuş ağlıyordu (Yuhanna 20: 10-11)”

Mecdelli Meryem, diriliş sahnelerinde de İsa'nın görüldüğü üç Meryem'den biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kanonik İncillerin hepsinde Mecdelli Meryem'in bulunduğu belirtilmiştir. Batı sanatındaki örneklerde benzer kompozisyon dikkat çekmektedir. İsa'nın mezarının kapağı açılmış ve üzerinde melek figürü otururken, diğer yanda Mecdelli Meryem ile birlikte iki kadın figürü görülmektedir (Duccio di Buoninsegna, Museo dell'Opera dell Duomo, 1308-1311) (Resim: 18).

2.7. Dokunma Bana “Noli me tangere”

“Bundan sonra öğrenciler yine evlerine döndüler. Meryem ise mezarın dışında durmuş ağlıyordu. Ağlarken eğilip mezarın içine baktı. Beyazlara bürünmüş iki melek gördü; biri İsa'nın cesedinin yattığı yerin başucunda, öteki ayakucunda oturuyordu. Meryem'e, “Kadın niçin ağlıyorsun?” diye sordular. Meryem, “Rabbim'i almışlar” dedi. “O'nu nereye koyduklarını bilmiyorum.” Bunları söyledikten sonra arkasına döndü, İsa'nın orada, ayakta durduğunu gördü. Ama O'nun İsa olduğunu anlamadı. İsa, “Kadın, niçin ağlıyorsun?” dedi. “Kimi arıyorsun?” Meryem O'nu bahçıvan sanarak, “Efendim” dedi, “Eğer O'nu sen götürdünse, nereye koyduğunu söyle de gidip O'nu alayım.” İsa ona, “Meryem!” dedi. O da döndü, İsa'ya İbrani-

ce, “Rabbuni!” dedi. Rabbuni, öğretmenim demektir. İsa, “Bana dokunma!” dedi. “Çünkü daha Baba’nın yanına çıkmadım. Kardeşlerime git ve onlara söyle, benim Babam’ın ve sizin Babanız’ın, benim Tanrım’ın ve sizin Tanrınız’ın yanına çıkıyorum.” Mecdelli Meryem öğrencilerin yanına gitti. Onlara, “Rab’bi gördüm!” dedi. Sonra Rab’bin kendisine söylediklerini onlara anlattı (Yuhanna 20: 14-18)”

İsa’nın dirildikten sonra insanlara görünmesi sadece Yuhanna İncili’nde anlatılmaktadır ve görüldüğü ilk kişi yine Mecdelli Meryem’dir. Bu konu batı sanatında üç şekilde karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak Giotto’nun eserinde (Resim: 19) (1304-1306, Arena Şapeli, Padova) olduğu gibi İsa’nın dirilişi ile birlikte ele alınmıştır. Sahnenin sol tarafında boş mezar ve uyuyan askerler görülürken, sol tarafta eli ile “bana dokunma” işareti yapan İsa ve ellerini ona doğru uzatan Mecdelli Meryem yer almaktadır. İkinci olarak kayaya oyulan mezarın önünde İsa ve önünde secdeye kapanan Mecdelli Meryem kırmızı elbisesi ve uzun sarı saçları ile dikkat çekmektedir. İkonografide bahsedildiği gibi Mecdelli Meryem’in İsa’yı bahçıvan sanmasına neden olan çapa İsa’nın elinde görülmektedir (Fra Angelico, 1440-1442, San Marco Manastırı) (Resim: 20). Üçüncü tip ise Tiziano’nun eserinde (1511-1512, National Gallery of London) (Resim: 21) görüldüğü üzere mezar olmadan İsa ve ona secde eden Mecdelli Meryem dikkat çekmektedir. Mecdelli Meryem yine kırmızı pelerinli ve uzun sarı saçlıdır. İsa’nın bahçıvan olduğunu gösteren çapa yine elinde durmaktadır.

2.8. Altın Efsane’ye göre Mecdelli Meryem

2.8.1. Marsilya’ya Yolculuk

İsa’nın göğe yükselmesinden 14 yıl sonra havariler İsa’nın öğretilerini yaymak için farklı bölgelere gitmişlerdir. Aziz Peter, Mecdelli Meryem’i İsa’nın havarilerinden biri olan Aziz Maximus’a emanet etmiştir. Sonra Aziz Maximus, Mecdelli Meryem, Marta, Lazarus, Martilla, İsa’nın gözlerini açtığı kör Aziz Cedonius ve diğer Hristiyanlarla birlikte dümeni olmayan bir gemi ile yola çıkmışlar ve sonunda Tanrı’nın gücü ile güvenli bir şekilde Marsilya’ya ulaşmışlardır. Meryem burada yaşayan pagan halkı Hristiyanlığa döndürmek için vaazlar etmiştir. Yörenin pagan halkı önce bu kutsal kişileri reddetmiştir. Ancak daha sonra Marsilyalı yöneticiler için gösterdikleri mucizeler (ölü kraliçeyi diriltmesi ve çocuk sahibi olmalarını sağlaması) yöre halkının inanmasına sebep olmuştur. Marsilya’daki halk putlara ait tüm tapınakları yıkmış ve yerine Hristiyan kiliseleri inşa etmiştir. Ortak karar ile Lazarus Marsilya’nın piskoposu seçilmiştir. Daha sonra Mecdelli Meryem ve Aziz Maximin Aixen Provence’ye gitmiştir. Oradaki insanları İsa’nın dinine çevirmişlerdir ve Aziz Maximin piskopos olarak seçilmiştir. Marta ise Toscana’da misyonerlik faaliyetlerine devam etmiştir (Voragine, 1994, 357). Bu ikonografi özellikle Mecdelli Meryem’e adanan kiliselerde işlenmiştir. Batı sanatına ait örneklerden Giotto’nun eserinde (1320, Magdalen Şapeli) (Resim: 22) Altın Efsane’de bahsedildiği gibi dümeni olmayan bir gemi ile Marsilya’ya yolculuk resmedilmiştir. Ayrıca sahnenin sol alt köşesinde Saint Baume yakınlarında inzivaya çekilen Mecdelli Meryem gösterilmiştir. Almanya Tiefenbronn’da bulunan Azize Mecdelli Meryem Kilisesi’nde bulunan en ünlü ve önemli Azize Mecdelli Altarında (Resim: 6) Altın Efsane’de anlatılan ikonografinin tamamı resmedilmiştir. Altar panosu açık haldeyken Matha, Lazarus ve Mecdelli Meryem’in tam boy portreleri yer almaktadır. Kapalı iken soldaki panelde dümeni olmayan gemi ile Marsilya’ya yolculuk, ortadaki panelin alt kısmında Marsilya’ya yolculuk sırasında Mecdelli Meryem’e eşlik eden Marta, Lazarus, Aziz Maximin ve Cedonius bir sundurmanın altında uyuması, üst kısımda ise Mecdelli Mer-

yem'in şehirdeki yöneticilere görünmesi ve onları Hıristiyanlığa döndürmesi resmedilmiştir (Morris, 2012, 79).

2.9. Mecdelli Meryem'in Göğe Yükselmesi

Günümüzde haç yeri olan Saint Baume yakınlarında ıssız bir dağda inzivaya çekilen Meryem burada günahlarına kefarete olsun diye 30 yıl oruçla geçirmiştir. Günde yedi kez melekler yeryüzüne inip onu cennete götürmüşler ve o anda ilahiler okunmuştur (Voragine, 1994, 360). 9. yüzyılda güney İtalya'da yazılmış bir başka efsane, *Vita Eremitica*'ya göre ise İsa'nın göğe yükselmesinden sonra çölde inzivaya çekilen Mecdelli Meryem 30 yıl boyunca çölde yemeksiz ve kıyafetsiz yaşamıştır (Erhardt, Morris, 2012: 8-9) Giotto'nun Asisi'deki Mecdelli Meryem şapelinde yer alan freskte (Resim: 23) keşiş Zosimus'un 30 yıl boyunca çölde kıyafetsiz yaşayan Mecdelli Meryem'e pelerinini vermesi resmedilmiştir. Mecdelli Meryem'in çölde tövbekâr olarak yaşamasının aslında Mısırlı Meryem efsanesinden türetildiğine inanılmaktadır. Efsaneye göre Mısırlı Meryem 5. yüzyılda yaşamıştır. 12 yaşında kötü bir kadın olmuştur ve bu şekilde 17 yıl yaşamıştır. Kudüs'e gitmek için gerekli parayı bu şekilde sağlamıştır. Kudüs'e gelince tapınağa girmesine izin verilmemiştir. Bunun üzerine günahlarının farkına varıp hemen tövbe etmiş ve yalnız başına çölde yaşamıştır. 47 yıl sonra keşiş Zosimus onunla birlikte son ayine katılmıştır. Ertesi gün ölmüştür. Keşiş Zosimus onu bir aslanla birlikte defnetmiştir. Mısırlı Meryem'in tasvirleri Mecdelli Meryem'e ait tasvirleri etkilemiştir. Her iki azizde sıklıkla vücutlarını saran uzun saçlarla ya mağara gibi bir yerde ya da açık hava da inzivaya çekilirken gösterilmiştir. Ayrıca her ikisi de ölmeden önce son komünyonlarını alırken resmedilmişlerdir (Erhardt, Morris, 2012, 9) (Murray, 1996, 293) (Resim: 26, 27).

Batı Sanatında bu konu ile alakalı tasvirlerde etrafı meleklerle çevrili Mecdelli Meryem göğe yükselmiş şekilde tasvir edilmiştir. Grimanı Breviary resimli el yazma eserde yer alan tövbekâr Mecdelli Meryem isimli eserinde (1510, Biblioteca Nazionale Venedik) ikonografide bahsedildiği gibi ıssız bir dağda inzivaya çekilen Mecdelli Meryem otururken görülmektedir. Uzun sarı saçları, kırmızı pelerini ve hemen ayağının önündeki yağ kabı dikkat çekmektedir. Gökyüzünde ise melekler tarafından göğe yükselen Mecdelli Meryem fark edilmektedir. Domenichino'nun eserinde (1620, The Hermitage, St. Petersburg) (Resim: 24) etrafı meleklerle çevrili Mecdelli Meryem sarı uzun saçları ve yağ kabı ile dikkat çekmektedir. Jose Antolinez'in eserinde de (1670-1675, Museo del Prado) (Resim: 25) melekler tarafından gökyüzüne alınan Mecdelli Meryem yarı çıplak olarak gösterilmiştir.

2.10. Mecdelli Meryem'in Ölümü

Mecdelli Meryem'in ölümü de yine Altın Efsane'de anlatılmaktadır. Son 30 yılını Provence'de çölde geçiren Mecdelli Meryem dünya nimetlerinden elini eteği çekmiştir. Son günlerini gençliğindeki günahlarına kefarete olsun diye dua ederek geçirmiştir. Mecdelli Meryem melekler tarafından Aix-en Provence'de Aziz Maximin'in şapeline taşınmıştır. Piskopos Aziz Maximin'in ona gelerek son komünyonunu yapmıştır. Kutsanmış ekmeği verirken meleklerle çevrili Mecdelli Meryem onun önünde diz çökmüş şekilde durmaktadır. O anda mutluluk göz yaşlarını dökerek yere uzanmış ve ruhunu teslim etmiştir (Erhardt, Morris, 2012: 7) (Resim: 25). Ortodoks kilisesi efsanesine göre bakire Meryem ile Vaftizci Yahya birlikte Efes'e gitmiştir. Daha sonra orada ölmüş ve gömülmüştür. Daha geç bir efsaneye göre ise İsa'yı takip etmeden önce yani dünya zevklerinden vazgeçmeden önce Mecdelli Meryem'in Vaftizci Yahya ile nişanlandığına inanılmaktadır. (Farmer, 1997, 339) (Cross, 1997, 1049) (Taylor, 2003, 99).

Mecdelli Meryem'e bağlılık, Avrupa'da 9. ve 10. yüzyılda başlamasına rağmen asıl popüleritesinin artması 12. yüzyılda Güney Fransa'da oluşan kült merkezi ile paraleldir. 13. Yüzyılda gerçekleşen önemli olay hem Mecdelli Meryem'in önemli bir karakter olmasına hem de ona inancın oluşmasında önemli etkisi olmuştur. 1279 yılında Salerno Prensi II. Charles Mecdelli Meryem'in hikâyesinin seyrini büyük ölçüde değiştirecek gerçek röliklere Fransa'nın güneyinde Aziz Maximin denilen yerde ulaştığını iddia etmiştir. Rüyasında Mecdelli Meryem ona röliklerinin Vezelay'da olmadığını ve aslında onların ölümünden beri Aix en Provence kentinin yakında bulunduğunu söylemiştir. Bu rüyaya dayanılarak II. Charles 9 Aralıkta Saint Maximin kilisesindeki bir mezarın açılış törenine başkanlık etmiştir. Mezar açılınca azizenin kalıntıları mucizevi bir şekilde yeniden keşfedilmiştir. On gün sonra azizenin cesedinin kimliğini kesinleştirmek için toplanılmıştır. 1283 yılında Mecdelli Meryem'in kafatası altın bir röliklerin içine konulmuştur. 1295 yılında ise VIII. Boniface bu yer için papalık onayını vermiştir ve Dominikanları Mecdelli Meryem'in mezarının koruyucuları olarak atamıştır. Ve böylelikle Azize Mecdelli Meryem için yeni bir kült merkezi oluşturulmuştur. Bunu takip eden yüzyılda Mecdelli Meryem'in görsel sanattaki yeri artış göstermiş ve bu artış Avrupa'nın diğer bölümlerine de yayılmıştır (Erhardt, Morris, 2012, 10-11).

Sonuç

Günahkâr bir yaşamın ardından tövbe edip günahlarından arınan ve İsa'nın en gözde havarilerinden biri olan Mecdelli Meryem Hıristiyan sanatında önemli bir yere sahiptir. Kanonik İncillerde Marta ve Lazarus'un kızkardeşi ve İsa'nın ayaklarını yağlayan günahkâr kadın olarak bahsedilen Mecdelli Meryem, tasvirlerde sıklıkla uzun sarı ya da kırmızı saçlı, kırmızı pelelinli ve yağ kabı ile görülmektedir. Bazen saçları vücudunu kaplar ki bu görüntü de kötü hayatı bırakıp tövbe etmiş Mısırlı Meryem'den kaynaklıdır. Kanonik İncillerde günahkâr kadın olarak adı geçen Mecdelli Meryem, İsa'nın havarilerinden biri olduktan sonra çarmıha gerilmesinde ve mezara konuluşunda daima karşımıza çıkan bir figür olmuştur. İsa'nın dirildiğinde görüldüğü ilk kişi yine O' dur. Bu da Mecdelli Meryem ve İsa arasındaki özel ilişkiyi vurgulamaktadır. 13. yüzyıla tarihlendirilen Altın Efsane'de bahsi geçen Marsilya ve Provence bölgesi Mecdelli Meryem'in hayatı için çok önemli merkezlerdir. Hatta bu bölgelerin koruyucu azizesidir. Altın Efsane'da anlatılan hikâyeden kaynaklı olarak Marsilya'ya dümensiz bir gemi ile giderek Hristiyanlığı yaymaya çalışmıştır. Daha sonra Aziz Maximin ile Provence bölgesine geçmiş ve burada öldüğü düşünülmüştür. Mecdelli Meryem'e adanan kiliselerde başlıca işlenen tasvir konuları, Mecdelli Meryem'in Marsilya'da yaşadıkları, daha sonra Saint Baume yakınlarındaki bir dağda inzivaya çekilişi ve son komünyonudur. 13. Yüzyılda Aix en Provence bölgesinde röliklerinin bulunması Fransa'da anısının hep canlı kalmasına neden olmuştur.

Resim: 1 https://www.wga.hu/art/d/donatell/3_late/various/3magda_1.jpg

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 2 https://www.wga.hu/art/t/tiziano/03_1530s/4magdale.jpg

Resim: 3 <https://www.wga.hu/art/c/caravagg/02/12magda.jpg>

Resim: 4 https://www.wga.hu/art/g/greco_el/06/0604grec.jpg

Resim: 5 <https://www.wga.hu/art/g/giovanni/milano/rinuccin/2south1.jpg>

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 6 https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:St_Mary_Magdalene,_Tiefenbron

Resim: 7 <https://www.wga.hu/art/r/rubens/12religi/39religi.jpg>

Resim: 8 https://www.wga.hu/preview/t/tintoret/4_1570s/2martmar.jpg 7.3.2019

Resim: 9 <https://www.nationalgalleries.org/art-and-artists/5539/christ-house-martha-and-mary>

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

Resim: 13

Resim: 10 <https://www.wga.hu/art/g/giotto/assisi/lower/magdalen/lazar>

Resim: 11 <https://www.wga.hu/art/o/ouwater/albert/lazarus.jpg>

Resim: 12 <https://www.wga.hu/preview/g/giotto/padova/3christ/chris19.jpg>

Resim: 13 <https://www.wga.hu/preview/s/simone/7last/orsini/3orsini.jpg>

Resim: 14

Resim: 15

Resim: 16

Resim: 17

Resim: 14 <https://www.wga.hu/preview/g/grunewal/2isenhei/1view/1view1c.jpg>

Resim: 15 <https://www.wga.hu/preview/a/angelico/08/2trinita.jpg>

Resim: 16 <https://www.wga.hu/preview/g/gaddi/taddeo/other/5bardi.jpg>

Resim: 17 <https://www.wga.hu/preview/w/weyden/rogier/14pieta/3entombm.jpg>

Resim: 18

Resim: 19

Resim: 20

Resim: 21

Resim: 18 https://www.wga.hu/art/d/duccio/maesta/verso_2/verso23.jpg

Resim: 19 <https://www.wga.hu/preview/g/giotto/padova/old/chris21.jpg>

Resim: 20 https://www.wga.hu/preview/a/angelico/09/cells/01_nolim.jpg

Resim: 21 https://www.wga.hu/preview/t/tiziano/01_1510s/08nolim.jpg

Resim: 22

Resim: 23

Resim: 24

Resim: 25

Resim: 22 <https://www.wga.hu/preview/g/giotto/assisi/lower/magdalen/voyage.jpg>

Resim: 23 <https://www.wga.hu/art/g/giotto/assisi/lower/magdalen/hermit.jpg>

Resim: 24 <https://www.wga.hu/preview/d/domenich/1/marymagd.jpg>

Resim: 25 <https://www.wga.hu/preview/a/antoline/jose/assumpti.jpg>

Resim: 26

Resim: 27

Resim: 26 https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:St_Mary_Magdalene,_Tiefenbron

Resim: 27 Mısırlı Meryem ikonu, 15. yüzyıl, British library

KAYNAKLAR

- Cross, F. L, (1997), *The Oxford Dictionary of Christian Church*, Oxford University Press, Oxford.
- Farmer, David Hugh, (1997), *The Oxford Dictionary of Saints*, Oxford University Press, Oxford.
- Hall, J., (1974), *Dictionary of Subjects and Symbols in Art*, Harper&Row Publishers, New York.
- Hunt, Patrick, (2012) “Irony and Realism in the Iconography of Caravaggio’s Penitent Magdalene”, (Ed. Michelle A. Erhardt, Amy m. Moris), *Mary Magdalene Iconographic Studies from the Middle Ages to the Baroque*, s. 161-186, Boston.
- İncil, (1998), *Kitabı Mukaddes Şirketi*, İstanbul.
- Livingstone, Elizabeth A, (1990), *The Concise Oxford Dictionary of the Christian Church*, Oxford University Press, Oxford.
- Morris, M. Amy, (2012) “The German Iconography of the Saint Magdalene Altarpiece: Documenting its context”, (Ed. Michelle A. Erhardt, Amy m. Moris), *Mary Magdalene Iconographic Studies from the Middle Ages to the Baroque*, s. 75-104, Boston.
- Murray, Linda; Murray, Peter, (1996), *The Oxford companion to Christian Art and Architecture*, Oxford University Press, Oxford.

Taylor, Richard, (2003), How to Read A Church, Ebury Press, London.

Tükel, Uşun, (1993), “Batı Sanatında Maria Magdalena’nın Kimliği Problemi ya da Kutsal Metinlerin Karşılaştırmalı Çözümlemesi Zorunluluğu”, Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal’a Armağan, Hacettepe Üniversitesi, s.523-537, Ankara.

Voragine de, J, (1994), The Golden Legend (Çev. Granger Ryan, Helmut Ripperger), Ayer Company Publishers, USA.